La ciutat ibèrica del Castellet de Banyoles: resultats de l'excavació del sector adjacent a les torres pentagonals (2008-2010)

ASENSIO I VILARÓ, DAVID;[1] JORNET I NIELLA, RAFEL;[2] MIRÓ I ALAIX, MAITE;[3] SANMARTÍ GREGO, JOAN[4]

1. Introducció

El nucli ibèric del Castellet de Banyoles (Tivissa, Ribera d'Ebre) és conegut des de principis del segle XX, i ja des dels primers moments es va fer palesa la importància del jaciment, a causa de l'excepcionalitat de les troballes que s'hi feien, amb materials vistosos i singulars (acumulacions de monedes d'argent, joies d'or, l'anomenat "tresor de Tivissa", format per un conjunt de peces de plata en què destaquen diversos elements de vaixella, la petita escultura de bronze representant una parella de bous, etc.) (Bosch Gimpera, 1913-1914; Serra Ràfols, 1941). Les primeres excavacions sistemàtiques, en els anys trenta, confirmaren aquesta impressió amb el descobriment de dues torres pentagonals d'aparença monumental, que eren, i encara són, exemplars pràcticament únics al món ibèric.[5] A més, la seva superfície de 45.000 m^2 era un indici clar que es tractava d'un nucli de grans dimensions, i molt ben protegit, ja que està situat damunt una plataforma triangular, netament delimitada per vessants abruptes —quasi verticals en algun cas— i accessible únicament per un istme estret, de només cinc metres d'amplada. (Fig. 1)

Malgrat aquests precedents, la recerca que s'hi ha desenvolupat s'ha caracteritzat per la manca de continuïtat i l'existència de llargs períodes sense cap mena d'activitat. Així, entre les excavacions supervisades per Salvador Vilaseca al barri adjacent a la torre sud (1943) (Vilaseca, Serra Ràfols, Brull, 1949; Serra Ràfols, 1965) i la represa dels treballs duta a terme pel professor Ramon Pallarès, de la Universitat de Barcelona

1. Universitat de Barcelona / Universitat Autónoma de Barcelona / Món Iber ROCS SL "Recerca i difusió de la Cultura Ibèrica"
2. Universitat de Barcelona / Món Iber ROCS SL "Recerca i difusió de la Cultura Ibèrica"
3. Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.
4. Catedràtic Universitat de Barcelona
5. Amb la sola excepció de la torre de la Serreta d'Alcoi, a Alacant (Olcina *et alii*, 1998, 41, Fig. 3).

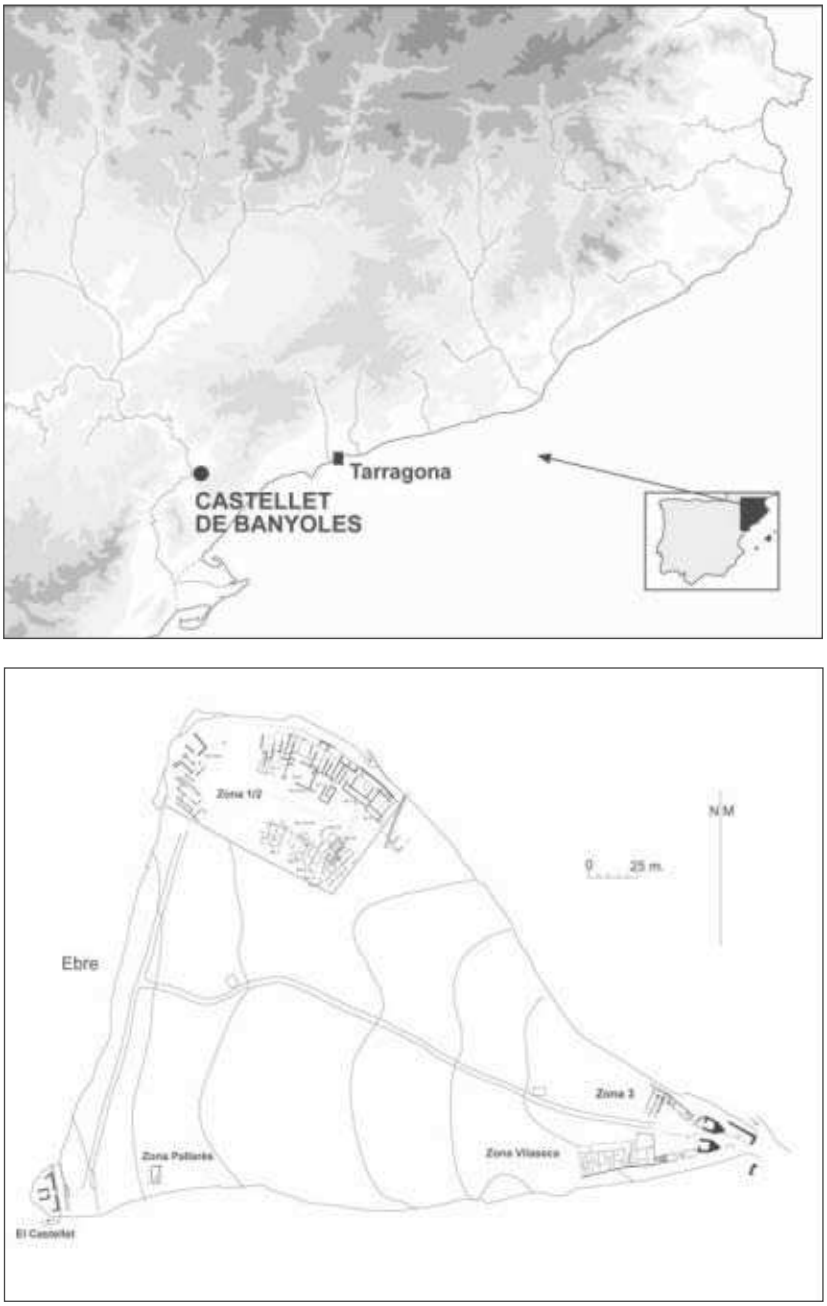

Figura 1. Mapa de localització del jaciment del Castellet de Banyoles (Tivissa, Ribera d'Ebre). Planta general de les estructures exhumades

(1977) (Pallarés, 1984a, 1984b i 1987), passen més de trenta anys. Després de la mort prematura del Dr. Pallarès, caldrà passar prop de quinze anys més sense cap actuació programada, tret d'alguna intervenció puntual (Códex, 1993). A hores d'ara, any 2011, s'ha assolit el període més llarg de recerca ininterrompuda, ja que des del 1998 està en marxa un programa d'excavacions en el marc d'un projecte de recerca de la Universitat de Barcelona sobre "Les estratègies d'ocupació del territori i la seva evolució a l'àrea del curs inferior de l'Ebre durant la protohistòria i l'antiguitat".[6]

En el moment d'iniciar aquesta nova etapa d'intervenció arqueològica al Castellet de Banyoles, el primer plantejament va ser precisament continuar els treballs als sectors on s'havia concentrat el gruix de la recerca anterior, és a dir, a l'àrea adjacent a les torres pentagonals. Aquestes constitueixen, sens dubte, l'element més emblemàtic, però paradoxalment són encara mal conegudes, i el mateix es pot dir del sector que s'estén immediatament a l'oest, excavat i publicat pel Dr. Vilaseca, ja que la metodologia d'excavació utilitzada, pròpia dels anys quaranta, genera incertesa amb relació a la contextualització precisa dels materials recuperats. De fet, es pot assegurar que hi ha problemes greus de barreja d'elements de cronologies diverses, tal com va quedar de manifest en una posterior revisió dels lots ceràmics d'aquestes campanyes conservats en el Museu Salvador Vilaseca de Reus (Asensio, Cela, Ferrer, 1996). Per la seva banda, les intervencions del Dr. Pallarès van ser massa puntuals i restringides per poder aportar una solució definitiva a aquestes limitacions del registre. Ara bé, això no ha impedit, com no podia ser altrament, que el debat al voltant de la filiació cultural i la funció d'aquestes estructures hagi estat intens i, fins i tot, controvertit (Pallarès, 1987; Gràcia *et alii,* 1991; Moret, 1996; Gràcia, 2000; Moret, 2001).

Per tot plegat, era evident la necessitat d'obtenir dades sobre aquesta part del jaciment. Tanmateix, a finals dels anys noranta l'únic sector de l'àrea adjacent a les torres pentagonals que romania intacte no podia ser objecte d'excavacions, ja que estava habilitat com a espai d'aparcament de vehicles per als visitants. Per aquesta raó, els treballs es van dirigir cap a l'angle nord-occidental de la plataforma, amb l'objecte de confirmar l'extensió de trama urbana per aquesta banda, just en el punt més allunyat tant de les torres d'entrada (a uns 450 metres en línia recta) com d'unes restes d'habitatges documentats per Pallarès en un sondeig efectuat a l'angle oposat, el sud-oriental (l'anomenada "zona Pallarès"). En aquesta àrea, anomenada zona 1 i zona 2, des del 1998 s'ha destapat i excavat una superfície de prop de 6.000 m^2, que ha deixat al descobert un segment notable de la planta de la ciutat ibèrica, amb part de tres grans bateries d'edificis i les corresponents vies de circulació (Asensio, Miró, Sanmartí, 2002 i 2005). (Fig. 2) L'important conjunt de vestigis localitzats en aquesta zona tan àmplia són, en paral·lel, el focus principal d'un projecte de posada en valor patrimonial, de cara a la visita pública del jaciment.[7]

---

6. S'ha de ressenyar que aquest projecte, sempre dirigit pel Dr. Joan Sanmartí Grego, ja té una llarga trajectòria de més de 25 anys, arrenca amb l'estudi de diversos nuclis dels períodes del bronze final i primera edat del ferro, amb jaciments ja clàssics com Aldovesta (Benifallet, Baix Ebre) (Mascort, Sanmartí, Santacana, 1991), Barranc de Gàfols (Ginestar, Ribera d'Ebre) (Sanmartí *et alii,* 2000) i Barranc de Sant Antoni (Ginestar, Ribera d'Ebre) (Asensio *et alii,* 2004), inclou un intens treball de prospecció sistemàtica a la Foia de Mora (Noguera, 1998) i desemboca, de manera gairebé inevitable, en la intervenció en els nuclis ibèrics més destacats d'aquest sector del curs inferior del riu Ebre, és a dir, el mateix Castellet de Banyoles i el fortí del Castellot de la Roca Roja (Benifallet, Baix Ebre) (Belarte, Noguera, Sanmartí, 2002), tots dos amb les excavacions encara en curs.

7. Seguint les directrius d'un pla director d'actuacions, redactat per David Asensio i Maite Miró, que des del principi ha estat impulsat i finançat des del Museu d'Arqueologia de Catalunya, amb el suport inestimable de l'Ajuntament de Tivissa.

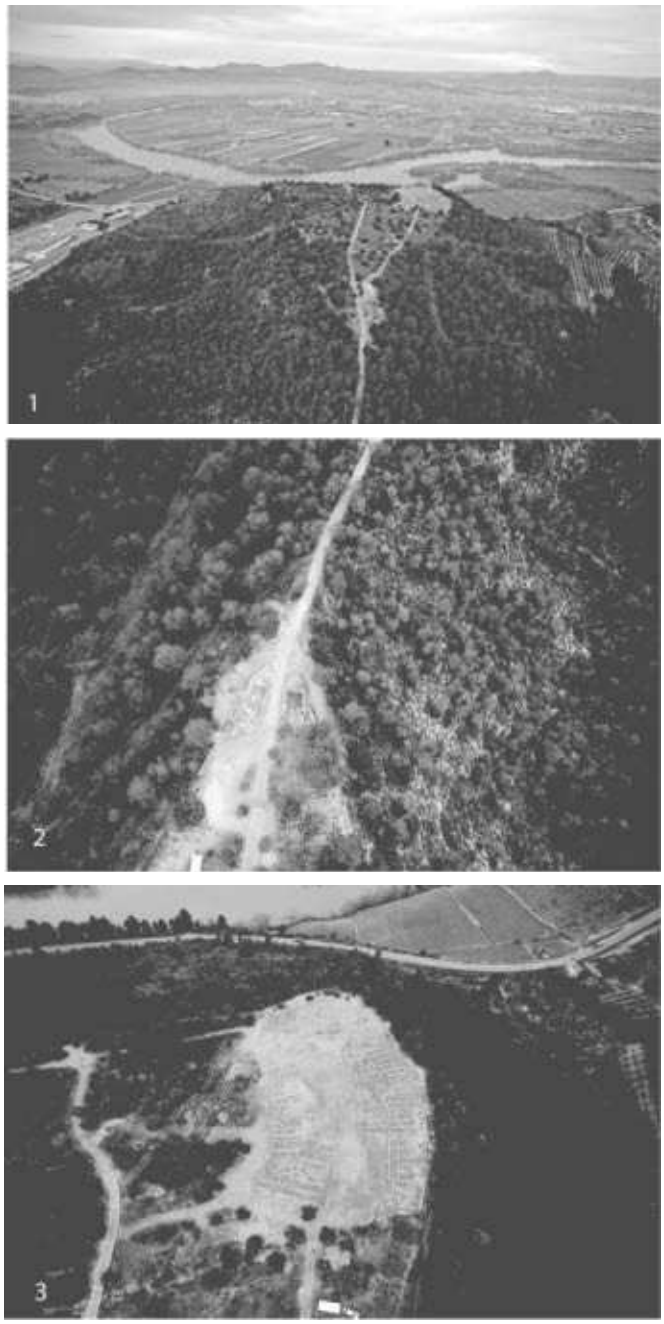

Figura 2. Vista aèria de la plataforma on es troba el jaciment. Vista aèria de la zona 3 i zona Vilaseca. Vista aèria de la zona 1/2

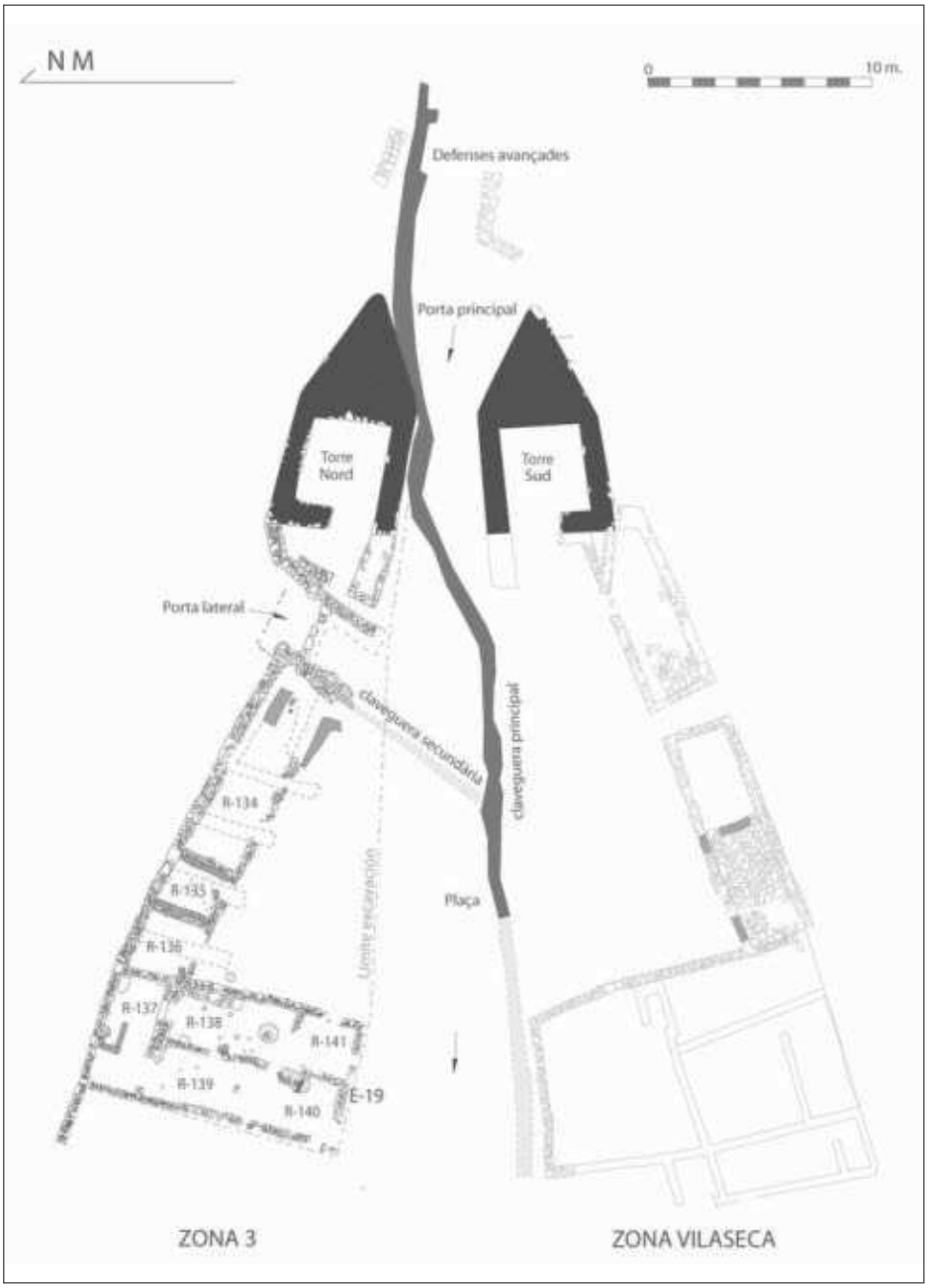

Figura 3. Planta/croquis de la zona 3 i zona Vilaseca (adaptada de Pallarès 1983-1984)

Arribats a aquest punt, a partir de l'any 2007 hi ha un parell de circumstàncies que ens condueixen a encetar una nova línia de recerca dins del jaciment, precisament recuperant la voluntat inicial d'obtenir documentació actualitzada sobre la zona d'accés, al voltant de les torres que flanquegen la porta. En primer lloc, el Museu d'Arqueologia de Catalunya adquireix uns terrenys situats un centenar de metres més enllà de les torres, que utilitza per habilitar una nova àrea d'aparcament i que inutilitza l'anterior intramurs. En segon lloc, Pierre Moret publica un article elaborat on proposa una interpretació totalment nova de la funció, cronologia i filiació de les torres pentagonals (Moret, 2008). Aquests dos factors ens empenyen, de manera gairebé obligada, a actuar en aquest sector (que anomenem zona 3), per tal d'obtenir un avenç qualitatiu en el coneixement de la ciutat ibèrica. Com que el més destacat de la informació proporcionada per les excavacions de l'angle nord-occidental entre els anys 1998 i 2008 ja ha estat prou difós (Asensio, Miró, Sanmartí, 2002 i 2005; Álvarez *et alii,* 2008), hem cregut oportú centrar aquesta Tribuna en l'exposició de les intervencions en la zona 3 durant les tres darreres campanyes d'excavació, fins ara totalment inèdites. (Fig. 3)

2. L'excavació de la zona 3 entre els anys 2008 i 2010

2.1. La torre septentrional

El primer objectiu de les excavacions a la zona 3 fou comprovar si es conservaven restes d'estratigrafia no tocada al voltant i fins i tot per damunt de la torre nord. El resultat ha estat sempre negatiu. En primer lloc, s'han practicat dos sondeigs amples, dins i fora del mur nord del cos quadrangular d'aquesta torre, i en tots dos casos s'ha constatat que, per sota d'una capa de terra remenada recent, apareix sistemàticament la roca natural. La neteja extensiva de tot l'espai exterior situat al voltant del cos triangular de la torre i del recorregut de la claveguera que passa pel costat ha acabat de confirmar el fet que no es conserva cap resta de l'estratigrafia arqueològica original en contacte amb l'estructura de la torre. A més, s'ha pogut observar que les torres estan construïdes directament sobre la roca natural, en la qual no s'ha excavat trinxera de fonamentació. (Fig. 4, 1)

Un tercer sondeig es va fer damunt mateix de la torre septentrional, amb la idea d'identificar la naturalesa de l'amuntegament de terra que sempre hem vist sobre totes dues torres, i que se suposava que eren restes de l'alçat original de tàpia. Una altra vegada els resultats han estat negatius, ja que es tracta d'un únic estrat, de consistència molt flonja i de cronologia moderna. I això no és tot. L'objectiu principal d'aquest sondeig era sobretot descobrir el sòcol de pedra de la torre, per tal d'obtenir una documentació bàsica de la qual mai hem disposat: la planta pedra a pedra d'almenys una de les torres. Això esdevindria una fita bàsica per conèixer detalls estructurals molt rellevants, com ara comprovar si existeix alguna mena de separació entre els paraments del cos quadrangular i el triangular, o bé si es tracta d'una sola estructura. Això tampoc va ser possible, ja que s'ha comprovat que bona part del sòcol actual de la torre està fet amb pedra seca, amb les pedres del coronament totalment soltes de manera que saltaven i queien fàcilment en extreure el sediment que les cobria i els donava consistència. Fins i tot s'ha vist com entre les pedres s'han col·locat fragments de toves cuites similars a les que apareixen en molts enderrocs habituals a l'interior dels edificis de l'assentament. (Fig. 4, 2)

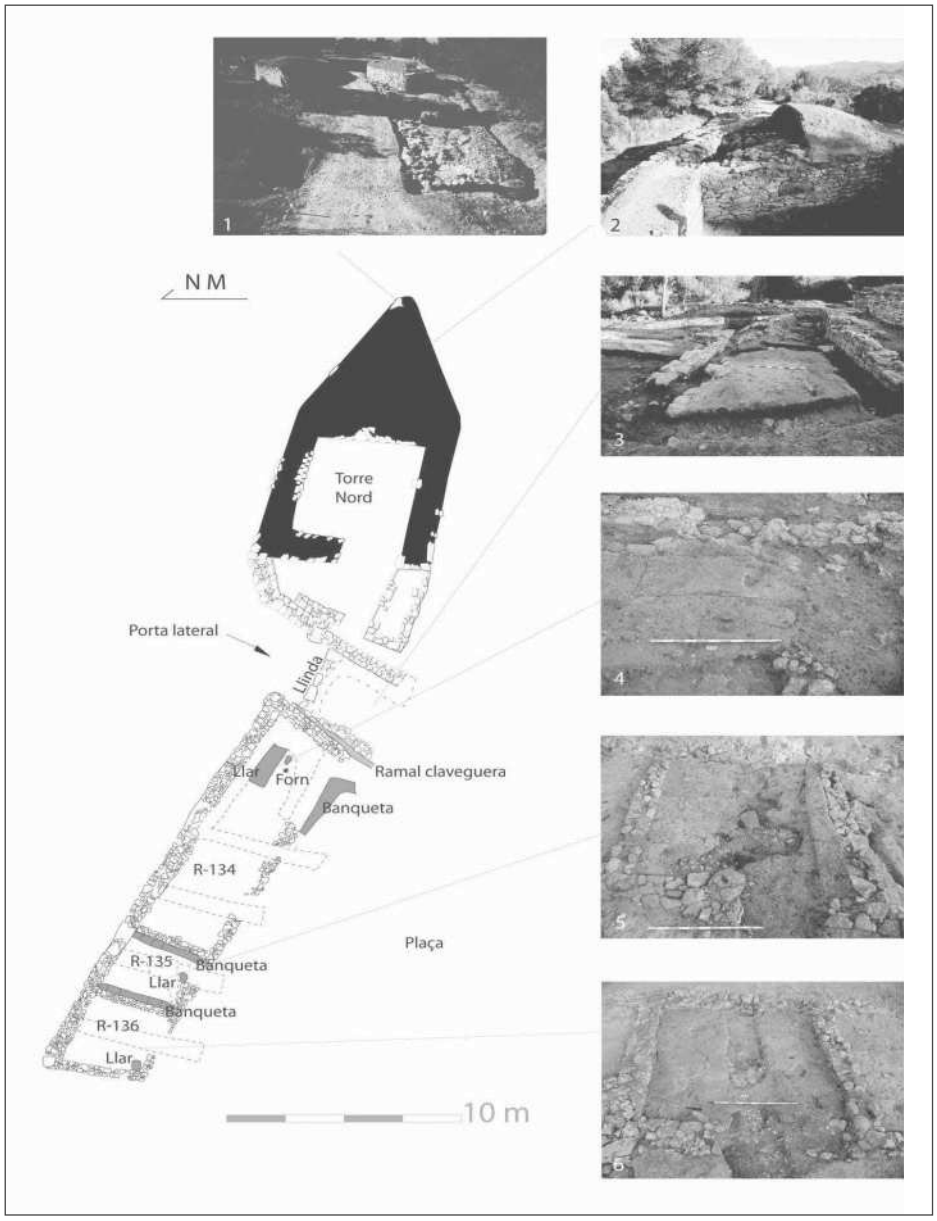

Figura 4. Planta de la zona 3 —torre septentrional, passadís lateral i muralla—: (1) vista frontal de les torres pentagonals. 2: detall del sondeig practicat a la torre nord; (3) vista general del passadís lateral i el sistema de clavegueram; (4) detall de la llar de foc i el forn metal·lúrgic al recinte 134; (5) vista general del recinte 135; (6) vista general del recinte 136

No hi havia dubte, doncs, que una part important de l'estructura actualment visible era fruit d'alguna mena de reconstrucció moderna. La confirmació definitiva ens ha arribat gràcies a la tasca de recollida de documentació de les excavacions antigues duta a terme pel Dr. Jaume Noguera, que ha localitzat correspondència antiga que fa referència a les intervencions del Dr. Vilaseca i el Sr. Brull, de Tivissa, on es relata la restauració de les torres.[8] En concret, en una carta datada del 9 d'octubre del 1944 es diu el següent: "simplemente han consistido en igualar, mediante la recompostura, las porciones más bajas de los muros o paredones de las torres, a las porciones mas altas que se han conservado, y cubriendolos luego estos muros de un grueso de tierra apisonado, se defienden mejor de la acción destructora de los agentes naturales de erosión y descomposición. La porción 'recompuesta' se distingue facilmente porque se ha hecho de piedra seca, lo cual contrasta bien con la parte de muro autentico en que las se hallan unidas con barro. (...) Este criterio 'conservador' no se ha manifestado activo mas que en las torres de entrada, la parte mas notable del poblado, de manera que en el resto del mismo (...) han quedado las paredes al descubierto en la forma que han aparecido y la excavación las ha dejado". Per tot això ens ha estat impossible assolir l'objectiu de dibuixar la planta detallada d'almenys una de les dues torres ja que, donada la condició emblemàtica d'aquest element patrimonial, això requerirà un desmuntatge extens de tota la part afegida i una reconstrucció ulterior que deixi l'estructura en un estat similar a l'actual. Això vol dir una intervenció d'una entitat considerable, que no era possible afrontar amb els recursos disponibles en els darrers anys.

2.2. El passadís lateral darrere la torre nord: una segona porta de la ciutat

Els primers estrats arqueològics *in situ* s'han localitzat tot just dins del primer àmbit a l'oest de la torre nord, és a dir, en el primer espai dins del poblat. Es tracta d'un espai que s'obre més enllà d'un mur que tanca transversalment el cos quadrangular d'aquesta torre nord. És important assenyalar que no hi ha una estructura anàloga a la torre sud, i que aquest és l'únic detall que fa que no es tracti d'estructures plenament bessones, si doncs no considerem que es tracta que el mur esmentat és un element afegit, i no una part originària de l'obra, cosa perfectament possible, ja que aquest mur transversal arrenca de l'angle nord-oest de la torre o s'hi adossa.

En canvi a aquest mur transversal, disposat en direcció nord sud, cap altra estructura no s'hi adossa. Poblat endins, el següent mur que apareix és una estructura pràcticament paral·lela i de la mateixa llargada i amplada que l'esmentat mur transversal que tanca la torre nord. Així, entre l'un i l'altre es dibuixa una mena de passadís, d'uns 3,5 metres d'amplada, sense cap mena de tancament als extrems. Es tracta d'un espai que de manera inequívoca cal interpretar com una obertura que permet un segon accés, en aquest cas lateral, a l'interior del nucli. Dos elements confirmen plenament aquesta interpretació, que suposa l'existència d'una segona entrada per la banda nord de les torres. En primer lloc, l'existència d'una petita alineació de pedres calcàries en paral·lel al mur occidental d'aquest espai, sens dubte una claveguera d'entre 15 i 25 cm d'amplada, construïda

8. Documentació conservada al Fons Salvador Vilaseca del Museu Salvador Vilaseca de Reus. En aquest sentit, volem agrair al seu director, el senyor Jaume Massó, que ens hagi facilitat fotografies de la intervenció a les torres durant l'excavació dels anys quaranta.

retallant les graves naturals. Amb tota seguretat correspon a un ramal secundari de la claveguera principal que passa pel mig de les torres pentagonals, travessant l'entrada frontal. En segon lloc, ha aparegut un alineament de lloses calcàries planes, de tendència rectangular i de grans dimensions que es disposen transversalment entre tots dos murs paral·lels, amb tota l'aparença de formar part d'una llinda o topall de la porta que devia tancar l'entrada lateral en aquest punt. (Fig. 4, 3)

Dins d'aquest passadís és on s'ha localitzat l'abans esmentat estrat antic, que correspon a un característic nivell d'abandonament, amb traces d'incendi molt evidents. Aquest enderroc descansa sobre una capa finíssima de paviment, que cobreix directament les graves naturals. Per desgràcia, l'excavació de l'any 1943 es féu amb rases profundes a banda i banda dels murs de les torres. Aquestes rases encara es detecten fàcilment, i en excavar-les es comprova que s'ha perdut la possibilitat de documentar les relacions físiques entre l'estrat de destrucció de dins del passadís i el mur que tanca la torre per la seva banda oest. Tanmateix, la disposició en paral·lel de l'altre mur que delimita aquest corredor ens permet pensar que l'un i l'altre no només han funcionat contemporàniament, sinó que es construeixen amb aquesta disposició (en paral·lel i en sentit nord sud) amb la voluntat de definir un accés lateral. Per la mateixa raó, creiem també evident que aquest estrat únic que s'estén per la major part de la superfície d'aquest espai correspon a l'amortització final del passadís conformat per tots dos murs, tot i que no es conserva el contacte físic entre l'estrat i el mur occidental de la torre (separats tot just pels 30 o 40 cm que té l'amplada de la trinxera feta en els anys quaranta per destapar la paret). Per acabar, cal assenyalar que l'única peça amb significació cronològica localitzada en aquest nivell és una vora d'una àmfora grecoitàlica (Fig. 7, 13).

2.3. Els àmbits adjacents a la porta lateral (134, 135 i 136) i el sistema de fortificació de la ciutat

A partir de l'extrem nord de la paret que delimita el costat occidental del passadís d'entrada arrenca, fent angle, una paret més gruixuda que la resta, d'uns 60 cm d'amplada, que amb tota seguretat correspon a un mur de tanca perimetral. Aquest mur és idèntic al localitzat a la part posterior dels edificis del barri nord de la zona 2 (edificis 1, 2, 3, 4 i 5) i també al darrere dels àmbits del barri excavat als anys quaranta adjacent a la torre sud. La diferència és que el mur de tanca d'aquest darrer sector s'adossa a la cara externa de l'angle sud-oest de la torre meridional, mentre que, a l'altre costat, el mur de tanca no s'adossa a la torre nord precisament per l'existència d'una obertura lateral al darrere d'aquesta. Aquest mur de tanca conforma la paret posterior d'una bateria de recintes que comença a l'oest del passadís d'entrada. El tram inicial d'aquesta bateria de recintes es compon de tres àmbits successius, molt estrets, de 3,20 cm d'amplada (recintes 134, 135 i 136). Aquestes estances adossades tenen una longitud variable; el primer, el 134, el més llarg, amb 10,40 m, mentre que els recintes 135 i 136, dibuixen una planta quadrangular perfecta de 3,20 m de costat. Aquestes mides demostren que alguns d'aquests àmbits es construeixen seguint un mòdul regular de 3,20 metres.

Cal destacar que la banda oposada, al sud, presenta una aparença del tot anàloga, ja que les primeres construccions a tocar de la torre responen al mateix patró, amb una successió de tres recintes estrets, el primer més rectangular i allargassat i els altres més curts i de tendència al quadrat. Entre el primer i els segons sempre s'ha dibuixat una

mena de passadís que podria representar una segona porta lateral, tot i que alguns detalls encara visibles ens fan dubtar que veritablement hagi existit originàriament. Sigui com sigui, a partir de l'extrem occidental d'aquests tres àmbits estrets consecutius, hi ha, a banda i banda, sengles edificis de grans dimensions, que es projecten més de 10 metres cap a l'interior del poblat. En definitiva, l'anàlisi de la trama urbana adjacent a les torres mostra globalment una planificació de gran regularitat, amb unes construccions aproximadament simètriques al nord i al sud. Entre els dos sectors es defineix una mena de gran plaça o espai obert, de forma trapezoïdal, que constitueix l'element més representatiu d'aquesta zona d'accés al nucli urbà.

Pel que fa al tram d'estances estretes situades entre les torres i els primers edificis o habitatges pròpiament dits, cal dir que, si bé presenten unes analogies formals evidents, hi ha un tret important que les diferencia. Així mentre que els de la bateria sud conserven una pavimentació de lloses de pedra, que en algun cas s'estén per tota la superfície interna, els de la bateria nord tenen paviments de terra batuda, una capeta molt prima just damunt de les graves naturals. A més, a tots tres s'han localitzat diversos agençaments interns. Així, en el recinte 134 hi ha una llar de foc de grans dimensions, de forma rectangular i molt bona factura, i just a tocar un fornet circular, d'aquells que semblen destinats a encabir un gresol per a la fosa de bronze (Fig. 4, 4). Els recintes 135 i 136 presenten dues llars molt menys acurades, de forma irregular, que semblen més aviat dos focs ocasionals, no construïts. Finalment en el recinte 135 hi ha dues banquetes, molt probablement de tovots, que s'adossen tot al llarg dels murs laterals. (Fig. 4, 5 i 6)

Aquestes diferències no faciliten gens la interpretació funcional d'aquests petits àmbits. En un primer moment, només amb l'evidència coneguda de la bateria meridional, es va considerar que es tractava d'unitats domèstiques modestes, pavimentades amb lloses, que utilitzaven com a paret de fons el mur de tanca del nucli, una simple paret externa de només 45 cm d'amplada mitjana (Vilaseca, Serra Ràfols, Brull, 1949; Serra Ràfols, 1965). A partir de la intervenció del Dr. Pallarès en els anys setanta es va elaborar una proposta molt diferent, que interpretava aquests àmbits com el fonament d'una muralla massissa potent d'uns tres metres d'amplada. El mur de tanca posterior i el de 'façana' d'aquests recintes passaven a ser el parament intern i l'extern que contenien un massissat de reompliment disposat damunt d'un pis horitzontal de lloses col·locat per tal de fixar-lo i aïllar-lo de la humitat. L'alçat de la muralla continuaria amb un seguit de mòduls d'encofrat de tàpia, també reomplerts, al damunt dels quals s'habilitaria un pas de ronda (Pallarès, 1984b i 1987; Gràcia, Munilla, Pallarès, 1990). Aquesta hipòtesi d'una muralla massissa de gran consistència i complexitat constructiva fou qüestionada per l'anàlisi posterior d'un especialista com P. Moret, qui creu més versemblant la idea inicial d'un simple mur de tanca perimetral (Moret, 1996).

De l'anàlisi de la documentació obtinguda de l'excavació en extensió de la bateria perimetral de la zona 2, els que signem aquest treball hem desenvolupat una tercera opció interpretativa que reuneix aspectes de les dues versions anteriors. Tot parteix de la constatació que a la part posterior dels cinc edificis d'aquesta zona 2 hi ha sempre una mena d'espai paral·lel al mur de tanca, subdividit en un seguit de petits recambrons d'uns tres metres d'amplada, que, tot i que comuniquen sovint amb l'interior de les cases, semblen haver estat concebuts i construïts independentment d'aquestes. Això ho indica el fet que els murs curts que delimiten aquests recintes estrets no sempre coincideixen amb el traçat de les parets mestres que conformen les

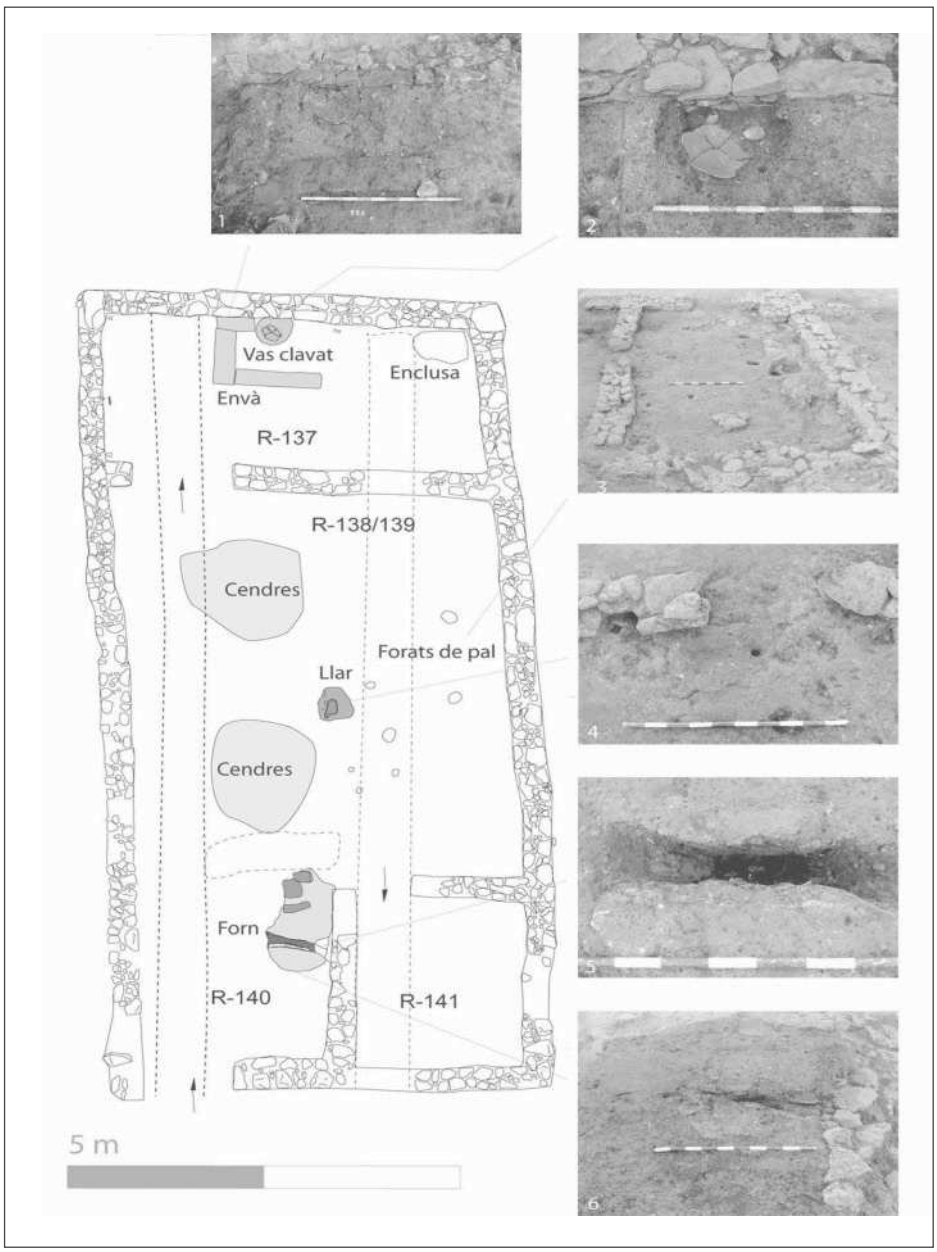

Figura 5. Planta de l'edifici 19 —fase antiga—: (1) detall de l'envà de toves al recinte 137; (2) detall del vas clavat al recinte 137; (3) detall dels forats de pal al recinte 138/139; (4) detall del retall rectangular del forn metal·lúrgic al recinte 140; (5) vista general del forn metal·lúrgic al recinte 140

cases o dels murs llargs que defineixen la resta d'estances. Tot plegat fa la impressió que la funció principal d'aquests àmbits sigui la de conformar la planta baixa des d'on s'accedeix a una coberta plana que devia ser la base d'un pas de ronda continu al llarg de tot el perímetre del poblat. L'evidència que acabem de descriure respecte de la zona 3 concorda i reforça aquesta versió. Si bé és clara la voluntat de deixar un gran espai obert en els vint o vint-i-cinc metres que hi ha entre les torres i les primeres cases, això no comporta una interrupció dels recintes estrets, que segueixen estenent-se a banda i banda fins a l'alçada de les torres, sempre amb una 'façana' a tres metres del mur de tanca. L'amplada reduïda de la porta situada al nord de la torre no devia impedir una connexió elevada entre els pisos superiors d'aquesta i el pas de ronda. En el conjunt d'àmbits que formen la planta baixa del pas de ronda, sempre buits, es podien fer activitats molt diverses, fins i tot de caràcter domèstic, però amb tota probabilitat era prioritària la seva funció com a espai que permetia l'accés al pis superior, i també és plausible el seu ús com a recintes destinats a la vigilància i defensa de la ciutat (per a l'emmagatzematge de material militar, com a àrees de descans o de cos de guàrdia, etc.). En definitiva, es tracta d'un complex d'estructures que s'aproxima al sistema defensiu anomenat muralla de compartiments,[9] comú a molts indrets de la Mediterrània.

2.4. L'edifici 19 (recintes 137, 138, 139, 140 i 141): un probable taller metal·lúrgic

De forma simètrica a l'anomenat barri Vilaseca, a uns vint metres de la torre nord arrenca el que pròpiament és el primer edifici del barri perimetral septentrional, el que hem anomenat edifici 19. Aquest i el seu equivalent del barri meridional tanquen, com s'ha dit, una gran plaça oberta que precedeix les dues portes de la ciutat. Les façanes de tots dos edificis afrontats s'acosten fins a 9,5 metres l'una de l'altra, amplada del que és l'inici d'un carrer que arrenca des d'aquest punt, sens dubte l'eix principal de circulació interna de la trama urbana.

L'edifici 19 té una estructura general que comença a ser de les més habituals dins de la variada tipologia fins ara documentada en aquest jaciment. (Fig. 6, 1) Està format per un total de cinc estances que es distribueixen de la manera següent: a la part posterior hi ha un recinte rectangular i allargat que abasta tota l'amplada del complex, de poc menys de 5 metres, i que presenta la llargada habitual en tots aquests àmbits adjacents al mur de tanca, d'uns 3 metres (recinte 137). Tot seguit s'obren dues estances gairebé bessones, també de planta rectangular, però orientades de nord a sud, de manera que conformen el nucli central de l'edifici (recintes 138 i 139). Les seves dimensions són molt similars a la del fons de l'edifici, però invertides, de 5 metres de llarg per 2,5 metres d'ample. Finalment, la part davantera de l'edifici la forma una última estança de forma i dimensions idèntiques a les tres restants, però amb la mateixa disposició transversal del recinte posterior. Aquesta mena d'avantsala o vestíbul presenta una subdivisió interna en dos àmbits diferenciats (recintes 140 i 141).

9. Aquest tipus de fortificació és coneguda sobretot en assentaments púnics o d'influència púnica. La característica principal d'aquest tipus de fortificació és que la base de la muralla està formada per nombrosos espais buits independents, accessibles des de l'interior de l'assentament.

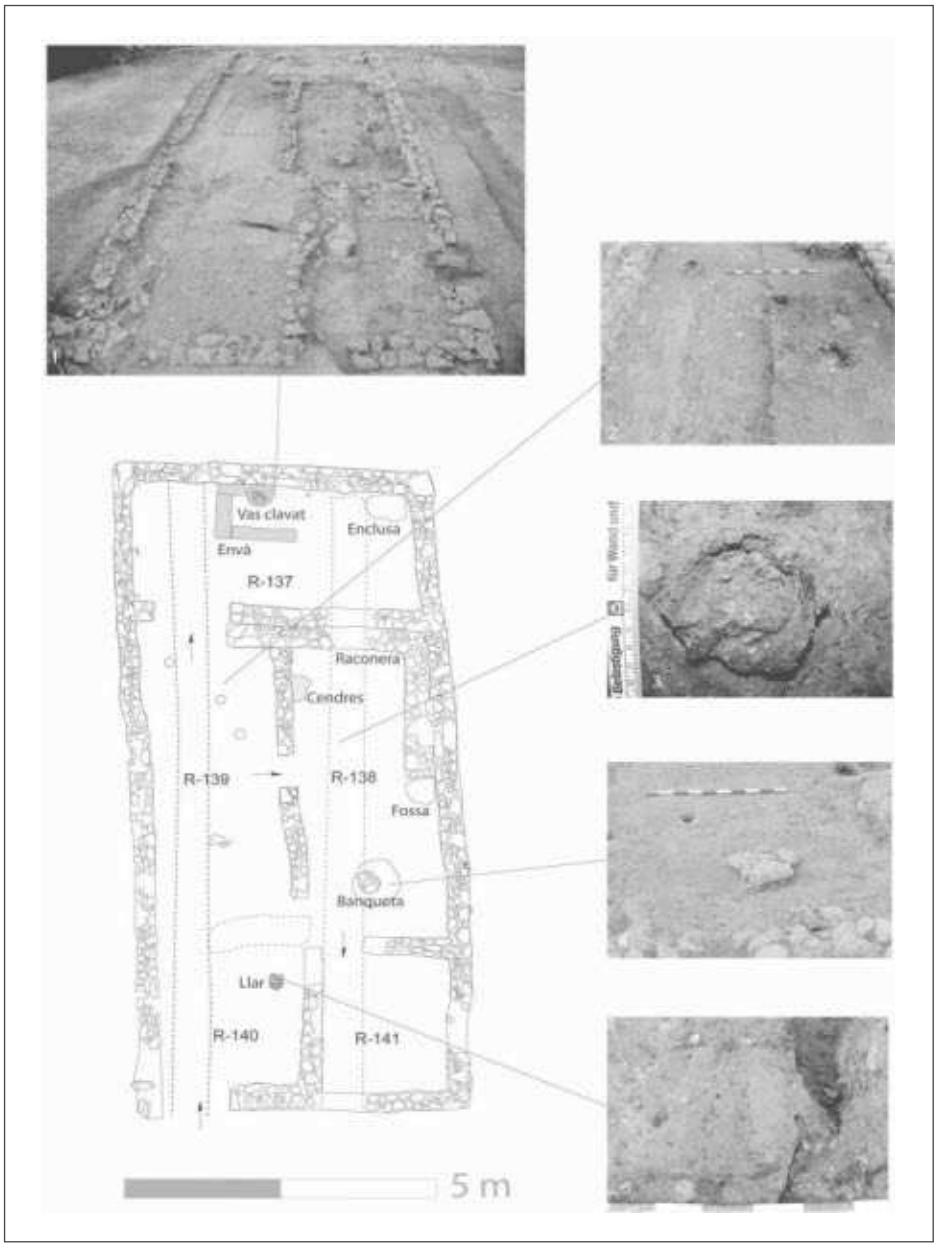

Figura 6. Planta de l'edifici 19 —fase recent—: (1) vista general de l'edifici 19; (2) detall de les argolles circulars de ferro trobades in situ sobre paviment al recinte 139; (3) detall de la sivella de ferro trobada in situ sobre paviment; (4) detall de la banqueta circular al recinte 138; (5) detall de la llar de foc que amortitza el forn al recinte 140

Hi ha dos detalls constructius que cal ressenyar per damunt dels altres. En primer lloc que, de manera fins ara inèdita al jaciment, el nivell de circulació dels recintes davanters (140 i 141) està a una cota uns 30 cm per damunt del nivell de pavimentació de la resta de l'edifici. De fet, s'observa clarament com els tres recintes posteriors (137, 138 i 139) estan semiexcavats a les graves naturals, de manera que els nivells de paviment carreguen en un retall a la roca que apareix una mica per sota de la primera filada del sòcol de pedra de les parets externes. Aquest lleuger desnivell se salva mitjançant una rampa poc pronunciada, que connecta els respectius nivells de circulació. L'altre element destacat és la presència als recintes 138, 139 i 140 de dues capes successives de pavimentació que assenyalen l'existència de dues fases constructives, que suposen una reforma notable de la disposició interna de l'edifici.

En la fase més antiga, el fet més important és que el mur mitger que defineix els recintes 138 i 139 no existeix, de manera que el nucli de l'edifici està format per un gran espai quadrangular de cinc per cinc metres, que disposa d'una llar de foc en disposició central. (Fig. 5, 4) El nivell de paviment que s'estén per tot aquest espai està conformat per una capa d'argila molt compacta i endurida, amb un aspecte molt similar al de la solera endurida d'una llar de foc, que no torna a aparèixer ni en les estances davanteres (140 i 141) ni en la posterior (137). Al llarg d'aquest paviment s'han documentat diversos forats de diverses mesures i funció indeterminada. (Fig. 5, 3) Finalment, hi ha una banqueta adossada tot al llarg de la paret oriental (la del recinte 138), feta en part a partir de les graves naturals retallades i en part amb construcció de pedres petites. L'agençament intern més significatiu d'aquesta primera fase el trobem en el paviment inferior del recinte 140, a l'extrem oriental del qual ha aparegut una estructura de combustió formada per un estret retall de planta rectangular i allargada, amb les parets gairebé vitrificades. (Fig. 5, 5 i 6) L'excavació d'aquest forn ha permès recuperar nombrosos petits fragments de rebuig de mineral de ferro. Per acabar, al recinte 137 s'ha trobat una llosa plana de grans dimensions, col·locada a l'angle nord-oriental, que podria haver fet les funcions d'enclusa. (Fig. 6, 1) A més, a poca distància, a tocar del mur de tanca, va aparèixer la part inferior d'una tenalla de ceràmica enclavada en el terra, com a dispositiu per contenir líquids. (Fig. 5, 1 i 2) Creiem que tot això demostra la pràctica d'activitats metal·lúrgiques en aquest edifici.

En un segon moment es va practicar una reforma constructiva que consistí fonamentalment en la subdivisió del cos central en les dues estances bessones 138 i 139, l'una i l'altra amb un sòl compacte i endurit, idèntic al de la pavimentació de la fase inicial. (Fig. 6, 4) També és important assenyalar que, en el recinte 140, el forn metal·lúrgic és cobert i amortitzat per una segona estructura de combustió, una llar de foc. (Fig. 6, 5) Malgrat això, seguim pensant que les activitats metal·lúrgiques hi continuaren essent importants (tot i que d'aquest segon moment no s'ha conservat cap forn pròpiament metal·lúrgic). Ho indica sobretot la presència en aquests enderrocs d'una tovera o manxa de ceràmica a torn, del tipus emprat sobretot en forns metal·lúrgics (Fig. 8, 3). També cal destacar la trobada de diversos fragments d'objectes metàl·lics, com per exemple, un ganivet (Fig. 8, 1), tres argolles grans (Fig. 6, 2), una sivella circular (Fig. 6, 3) i una virolla de ferro; un lingot troncocònic de plom (Fig. 8, 2), un fragment de vora d'un possible bol o atuell de bronze (Fig. 8, 4) i una fíbula de bronze amb decoració de corall. (Fig. 8, 5) En darrer terme, gairebé com a curiositat, cal dir que el darrer edifici documentat a l'altra punta d'aquest barri perimetral septentrional, l'edifici 5, també destaca per les evidències relacionades amb activitats metal·lúrgiques.

3. Consideracions finals

En el darrer estudi centrat en les torres bessones del Castellet de Banyoles, Pierre Moret plantejava un gir interpretatiu radical, esmenant a consciència la seva pròpia versió de treballs anteriors (Moret, 1996; Moret, 2001). No és possible reproduir aquí l'ampli ventall d'arguments que fonamenten aquesta nova proposta, tot plegat dins d'un discurs com sempre molt consistent, que mereix ser seguit de manera atenta i per la via directa (Moret, 2008). Tan sols destaquem la part final de la seva anàlisi, on es desdiu de la consideració de les torres pentagonals com a elements de prestigi, construïdes per les elits indígenes locals, eminentment com una operació d'imatge, però amb un desconeixement absolut dels criteris tècnics, de caràcter estratègic i militar, que expliquen l'existència d'aquest tipus de torres en els sistemes defensius de diverses ciutats gregues. Ben al contrari, es tractaria d'estructures que, si les contemplem com a formades per dos cossos diferents, un de quadrangular a una alçada superior més un annex davanter triangular més baix (Moret, 2008, fig. 4), compleixen amb els màxims requisits de la poliorcètica mediterrània d'època hel·lenística. En concret, defensa que una construcció d'aquesta mena sembla concebuda a partir d'unes recomanacions molt precises que trobem en el tractat de Filó de Bizanci, escrit cap a les darreries del segle III aC. Si això és així, cal concloure que només hi ha un agent en disposició de conèixer el contingut d'aquest tractat militar redactat en un extrem de la Mediterrània oriental i aplicar-lo, de manera gairebé literal, en un indret remot de la Mediterrània occidental i aquest no és altre que l'exèrcit romà.

Atès que les excavacions recents en el jaciment documenten un horitzó de destrucció generalitzada que es dataria dins del darrer quart del segle III aC, en el context de la Segona Guerra Púnica (Asensio *et alii,* 2002, 2005), sembla que no hi ha marge temporal per a una construcció romana de les torres pentagonals prèvia a aquest sotrac. Per aquesta raó, Moret planteja la possibilitat que les torres, tal com ens han arribat avui dia, corresponguin a una refacció del sistema defensiu feta amb posterioritat a la fi violenta de la ciutat ibèrica, dins del nou assentament d'època romanorepublicana que es basteix en aquest mateix espai del Castellet, molt arrasat per les tasques agrícoles, però del qual resten prou indicis que fan pensar que corresponia també a un nucli de primer nivell. La persistència de la inestabilitat política i militar en bona part del quadrant nord-est peninsular al llarg del segle II aC, tal com evidencien les fonts textuals antigues, justificaria la voluntat romana de refer la fortificació d'aquesta ocupació recent del Castellet, de la manera més consistent i efectiva possible.

Arribats a aquest punt, hem cregut convenient dedicar aquest apartat final a posar en relació el registre de les darreres campanyes fetes en el sector adjacent a la torre nord (zona 3) amb aquest nou relat sobre l'origen i filiació de les torres bessones del Castellet de Banyoles. D'entrada el primer que s'ha de destacar és el fet que l'evidència obtinguda en aquesta zona 3 coincideix plenament amb la seqüència estratigràfica i constructiva documentada en tota l'àrea excavada de l'angle nord-occidental de la plataforma (zones 1 i 2). Així, en tots dos sectors, per sota dels nivells superficials ha aparegut sempre un únic estrat, uns nivells d'enderroc que conserven molt poca potència (entre 10 i 40 cm com a màxim) i que s'estenen per damunt d'uns nivells de circulació generalment tan prims que no tenen gairebé consistència física, ja que tan sols gratar-los afloren les graves naturals regularitzades. Tots els edificis o espais ben definits de totes les zones excavades fins ara han estat funcionant contemporàniament en el moment en què es genera aquest nivell generalitzat d'amortització.

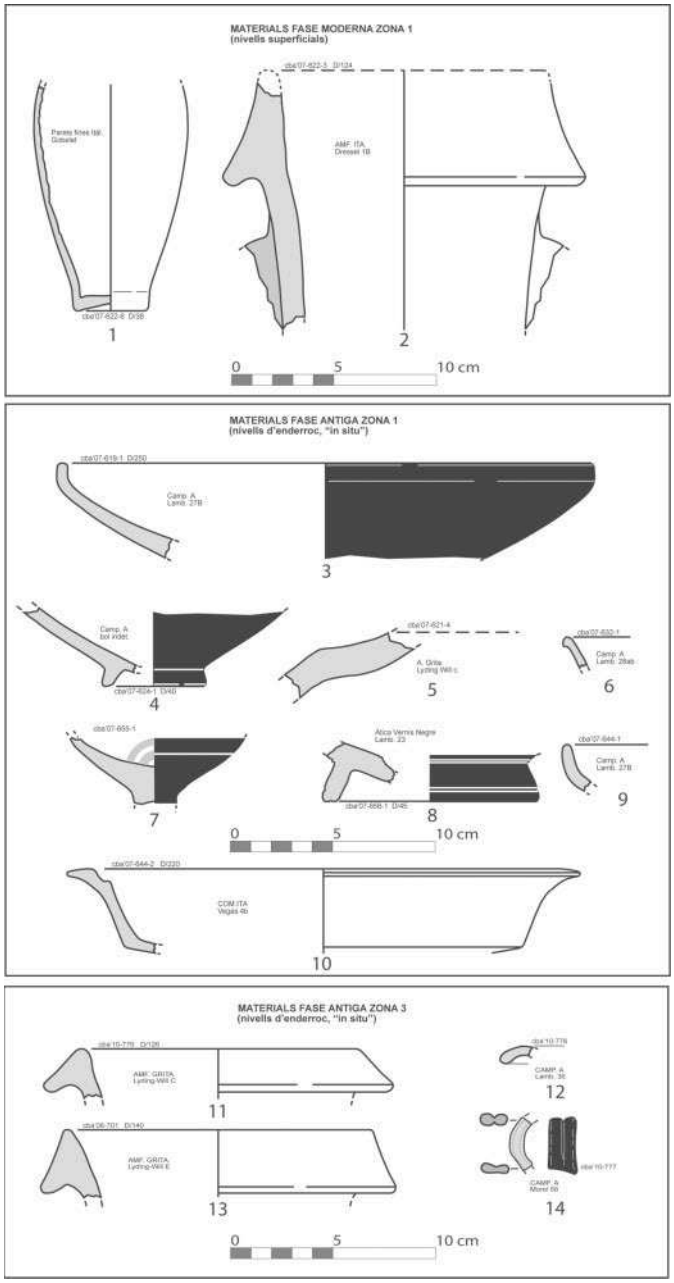

Figura 7. Datació: materials ceràmics de la fase moderna/superficial de la zona 1/2 (1-2). Materials ceràmics de la fase antiga/enderroc in situ de la zona 1/2 (3-10). Materials ceràmics de la fase antiga/enderroc in situ de la zona 3 (11-14)

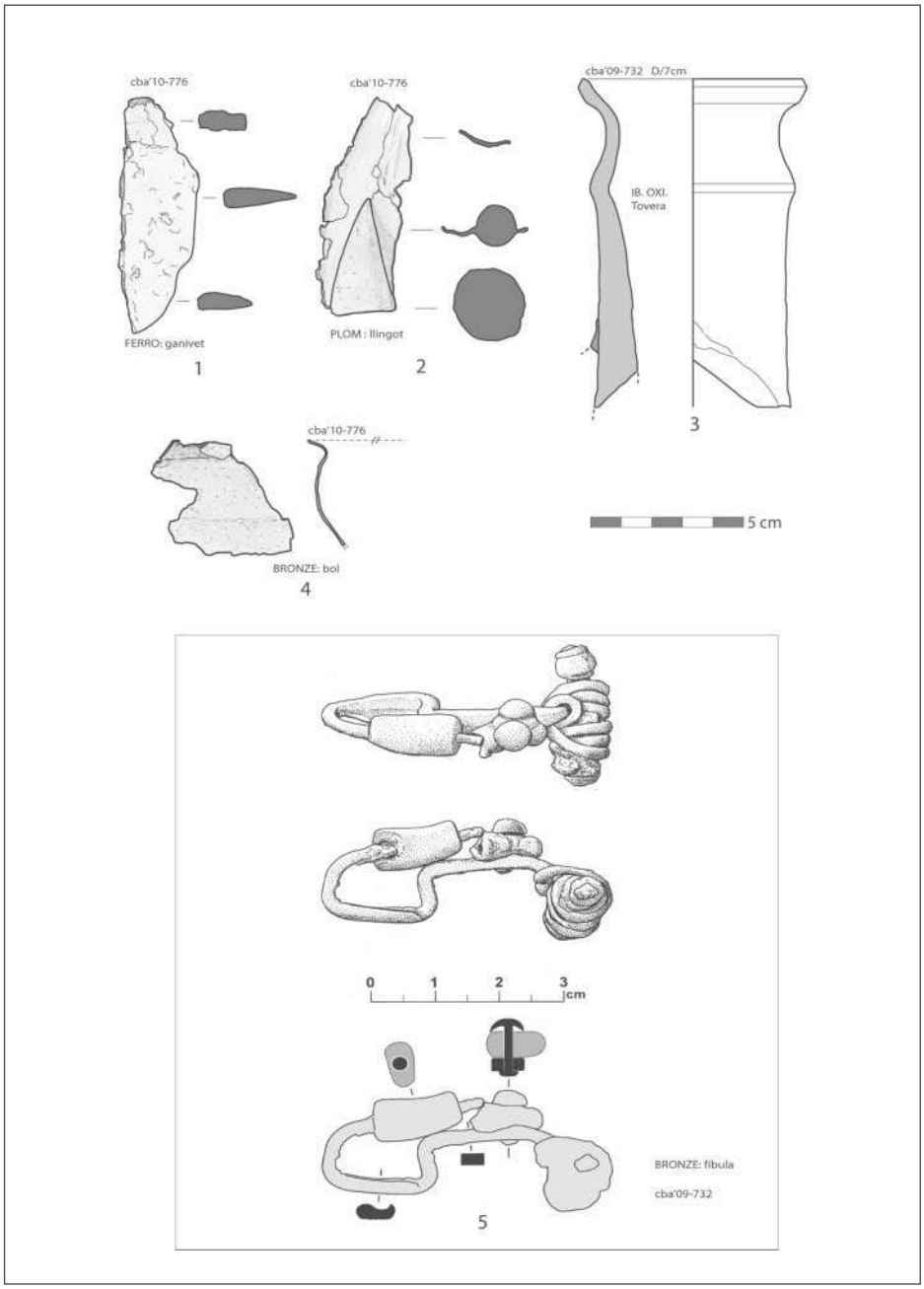

Figura 8. Objectes metàl·lics i tovera apareguts en els nivells d'enderroc de l'edifici 19. (dibuix de la peça número 5: Ramón Álvarez Arza, Universitat de Barcelona)

Tan sols coneixem restes d'unes poques estructures que pertanyen a l'ocupació més tardana (s'identifiquen perquè es fonamenten dins de l'esmentat estrat d'enderroc) però es tracta sempre de petits trams de murs escapçats i aïllats (n'hi ha només dos o tres a la zona 2, cap a la zona 3). També s'han documentat fragments de parets i agençaments interns anteriors, que ja no estaven en ús en el moment de l'amortització generalitzada. En la majoria dels casos, tampoc gaire nombrosos, es tracta d'elements originaris dels mateixos edificis, com ara parets interiors o llars de foc, que han estat eliminats o modificats en fer-se algun tipus de reforma constructiva de poca entitat (n'hi ha, per exemple, als edificis 3, 4, 8, 9 i 11 de la zona 2 i també a l'edifici 19 de la zona 3).

En el cas de la zona 3 l'evidència de la contemporaneïtat del gruix d'estructures i dels edificis que aquestes defineixen és especialment rellevant, donada la impossibilitat —a causa de les excavacions antigues— de documentar, a cap de les dues bandes, la relació física entre els nivells antics conservats i les torres pentagonals. Tanmateix, des del nostre punt de vista, els nivells d'amortització dels diferents recintes localitzats a la zona 3, des del passadís d'entrada fins a l'edifici 19, són claus per al raonament següent: de manera inqüestionable, quan aquests enderrocs es generaren, el mur de tanca de tota aquesta zona ja existia. Aquest mur de tanca fa angle solidari amb el mur occidental que delimita el passadís o entrada lateral del darrere de la torre nord. El mur transversal que tanca la cara oest de la torre nord és del tot paral·lel a aquest, i només té sentit estructural precisament com a límit oriental del corredor d'accés que s'ubica en aquest punt. Finalment, aquest mur transversal s'adossa o parteix de l'angle extern del cos quadrangular de la torre nord. Per tot això creiem que es pot afirmar, a partir de l'evidència arqueològica, que quan es produí l'abandonament generalitzat dels edificis de la zona 3 la torre nord ja existia (o almenys amb seguretat el seu cos quadrangular).

El següent pas és fixar la datació d'aquests estrats d'enderroc, per a la qual cosa cal analitzar els materials ceràmics amb significació cronològica que contenien. Aquests, per ara, no són gaire abundosos però sí suficients. El més destacat són dues vores d'àmfora grecoitàlica —una provinent de l'enderroc del passadís de l'entrada lateral (Fig. 7, 13) i la segona del recinte 138 de l'edifici 19 (Fig. 7, 11)—, a més de diversos individus de peces de campaniana A (una nansa d'una copa de la forma Morel 68 i una vora de plat de la forma Lamboglia 36) (Fig. 7, 12 i 14) pertanyents a la seva fàcies antiga. Tot plegat ens situa en un horitzó característic dels volts del 200 aC, tal com ja s'havia documentat sistemàticament en els enderrocs de les zones 1 i 2 (Fig. 7, 3 a 10). També en consonància amb les zones 1 i 2, a la zona 3 ha anat apareixent una quantitat considerable de materials corresponents a un horitzó cronològic tardà, dels volts del 100 aC (Jornet, 2006), però sempre ben contextualitzats dins de nivells de farciment dels nombrosos retalls i trinxeres de diversa mena, o bé dels nivells superficials o remenats clarament posteriors des del punt de vista estratigràfic. (Fig. 7, 1 i 2)

En definitiva ens sembla prou sòlidament comprovat que, en produir-se la destrucció i l'abandonament de la trama urbana conservada del Castellet de Banyoles, que inclou tots els edificis i espais localitzats d'un extrem a l'altre de la plataforma (des dels de la zona 3 als de les zones 1 i 2, la seva continuació 450 metres ciutat endins), les dues torres que flanquejaven les dues portes (la frontal i la lateral) ja hi eren i que aquesta circumstància traumàtica va tenir lloc cap els volts del 200 aC. Tan sols hi ha dos matisos a fer, que podrien ser transcendents. Aquesta afirmació és taxativa amb relació al cos posterior, quadrangular, de les torres. És possible, però, que el cos avançat triangular fos afegit en una reconstrucció posterior. Com que encara no ha estat possible descobrir

totalment el sòcol originari de les torres, aquesta és una qüestió que roman oberta. Tanmateix cal dir que una observació detallada dels paraments laterals (de les seves filades inferiors, les que són clarament antigues perquè es veuen relligades amb fang) en l'àrea que correspondria a la connexió entre els dos hipotètics cossos no permet detectar cap mena de línia recta que assenyali l'existència de dues cares diferenciades. Finalment, les dues vores de grecoitàliques localitzades en els enderrocs de la zona 3 tenen uns trets formals que tradicionalment no s'associen als tipus més antics d'aquesta producció, sinó més aviat a peces relativament avançades, pròpies de la primera meitat del segle II aC. En aquest sentit cal dir, però, que darrerament hi ha arguments que permeten defensar la possible producció i distribució contemporània d'àmfores grecoitàliques de característiques formals prou diferents, probablement procedents de tallers també diversos (Asensio, 2010), fet que ens obliga a ser prudents a l'hora d'atribuir significació cronològica a aquests materials.

No és aquest el moment d'avaluar amb detall el complex ventall d'arguments que conté la nova hipòtesi plantejada per P. Moret. A banda d'alguns aspectes un punt forçats, que el mateix autor reconeix com a tals, creiem que la documentació proporcionada per l'excavació de la zona 3 mostra que el més forçat seria continuar defensant que les torres es construeixen amb posterioritat a l'abandonament generalitzat de la fase antiga de la ciutat ibèrica. Tanmateix hi ha elements de la seva proposta que ens porten a reflexionar sobre algunes qüestions que podrien ser rellevants. Així, creiem interessant fer l'exercici d'extreure la datació del moment de destrucció generalitzada no tant a partir de la documentació numismàtica sinó centrant l'anàlisi en la composició dels lots ceràmics d'importació. No excloem que des d'aquesta perspectiva sigui possible considerar una datació una mica més baixa, no tant dins de les darreries del segle III aC, sinó una mica més enllà, precisament en el context dels episodis de confrontació i inestabilitat immediatament posteriors a la fi de la Segona Guerra Púnica. Si això fos així, hi hauria molt més marge per considerar possible una intervenció romana en la remodelació de les torres en un moment anterior a la destrucció generalitzada, de la qual tenim evidència arqueològica conservada d'un extrem del nucli, però en cap cas dins de la reocupació romanorepublicana posterior, que amb el material disponible (àmfores itàliques Dressel 1B; campaniana B i asos ibèrics de bronze) s'ha de situar en un moment molt tardà, dels volts del 100 aC.

En qualsevol cas, pel que fa a la filiació de les torres, com a reflexió global, creiem que és igualment versemblant pensar que les elits ibèriques d'aquest territori, en un moment avançat del segle III aC, en el moment de planificar i bastir un nucli urbà de primer ordre estiguessin en disposició d'assolir o obtenir els recursos i coneixements tècnics necessaris per dotar-lo d'un sistema defensiu amb els dispositius més elaborats de tipus mediterrani (torres pentagonals, portes frontal i lateral, muralla de compartiments, pas de ronda corregut al llarg del tot el perímetre, etc., etc.).

Bibliografia

Álvarez, R.; Asensio, D.; Jornet, R.; Miró, M. T.; Sanmartí, J. (2008) "Residències aristocràtiques al món ibèric septentrional. El cas del Castellet de Banyoles (Tivissa, Ribera d'Ebre, Tarragona)". *La Cámara de Toya y la arquitectura monumental ibérica. VARIA 7*. Madrid: Universidad Autónoma de Madrid, p. 87-102.

Asensio, D.; Belarte, M. C.; Ferrer, C.; Noguera, J.; Sanmartí, J.; Santacana, J. (1994-1996) "El jaciment del Barranc d Sant Antoni (Ginestar, Ribera d'Ebre)". A: Rovira, J. *Models d'ocupació, transformació i explotació del territorio entre el 1600 i el 500 a.n.e. a la Catalunya Meridional i zones limítrofes de la depressió de l'Ebre*. *Gala* 3-5, p. 231-246.

Asensio, D.; Cela, X.; Ferrer, C. (1996) "Els materials ceràmics del poblat ibèric del Castellet de Banyoles (Tivissa). Col·lecció Salvador Vilaseca de Reus". *Pyrenae* 27, p. 163-191.

Asensio, D.; Miró, M.T.; Sanmartí, J. (2002) "El nucli ibèric del Castellet de Banyoles (Tivissa, Ribera d'Ebre): un estat de la qüestió". A: *I Jornades d'Arqueologia. Ibers a l'Ebre, recerca i interpretació*, *Ilercavònia*, 3. Móra d'Ebre, p. 185-204.

Asensio, D.; Miró, M.T.; Sanmartí, J. (2005) "Darreres intervencions arqueològiques en el Castellet de Banyoles (Tivissa, Ribera d'Ebre): una ciutat ibèrica en el segle III aC". A: Mercadal, O. (coord.) *Món Ibèric als Països Catalans, Homenatge a Josep Barberà i Farràs*. *XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. Puigcerdà, p. 615- 628.

Belarte, M. C.; Noguera, J.; Sanmartí, J. (2002) "El jaciment del Castellot de la Roca Roja (Benifallet, Baix Ebre). Un patró d'hàbitat ibèric en el curs inferior de l'Ebre". *Ibers a l'Ebre*. *Recerca i interpretació*. *Ilercavonia* 3. p. 89-110.

Bosch Gimpera, P. (1915) "Troballes a Tivissa". *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, MCMXIII-XIV, p. 858-861.

CODEX SCCL (1993) *Memòria de la campanya de delimitació de l'any 1993 al Castellet de Banyoles, Tivissa (Ribera d'Ebre)*. Inèdit.

Gràcia, F.; Munilla, G.; Pallarès, R. (1991) "Estructuración del poblamiento y sistemas defensivos en el área de la desembocadura del Ebro. Dos casos de estudio: La Moleta del Remei (Alcanar) y El Castellet de Banyoles (Tivissa)". *Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica: Les fortificacions*. Manresa, p. 67-78.

Gracia, F. (2000) "Análisis táctico de las fortificaciones ibéricas". *Gladius, 20*, p. 131-170.

Jornet, R. (2006) *El material ceràmic vascular del jaciment ibèric del Castellet de Banyoles (Tivissa, Ribera d'Ebre)*. *Estudi tipològic i de quantificació aplicada*. Diploma d'Estudis Avançats. Universitat de Barcelona. Inèdit.

Mascort, M.; Sanmartí, J.; Santacana, J. (1991) *El jaciment protohistòric d'Aldovesta (Benifallet) i el comerç fenici arcaic a la Catalunya Meridional*. Tarragona.

Moret, P. (1996) *Les fortifications ibériques*. *De la fin de l'âge du Bronze à la conquête romaine*. Madrid. (Collection de la Casa de Velázquez; 56)

Moret, P. (2001) "Del buen uso de las murallas ibéricas", *Gladius, 21*, pp. 137-143.

Moret, P. (2008) "À propos du Castellet de Banyoles et de Philon de Byzance: une nécessaire palinodie" *Salduie*, Zaragoza, p. 1-29.

Noguera, J. (1998) "Evolució del poblament de la foia de Móra (Ribera d'Ebre, Tarragona) des del Bronze Final a l'Ibèric Ple: anàlisi i evolució del territori". *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 8, p. 19-38.

Olcina, M.; Grau, I.; Sala, F.; Moltó, S.; Reig, C.; Segura, J.M. (1998) "Nuevas aportaciones a la evolución de la ciudad ibérica: el ejemplo de La Serreta". *Actas del Congreso Internacional: Los Iberos, Príncipes de Occidente, Estructuras de poder en la sociedad Ibérica*. Barcelona, p. 35-46.

Sanmartí, J.; Belarte, M. C.; Santacana, J.; Asensio, D.; Noguera, J. (2000) "L'assentament del bronze final i la primera edat del ferro del Barranc de Gàfols (Ginestar, Ribera d'Ebre)". *Arqueomediterrània* 5. Barcelona.

Serra-Ràfols, J. de C. (1941) "El poblado ibérico del Castellet de Banyoles /Tivissa, Bajo Ebro)". *Ampurias* 3, p. 15-34.

Serra-Ràfols, J. de C. (1965) "La destrucción del poblado ibérico del Castellet de Banyoles de Tivissa (Bajo Ebro)". *Ampurias*, 26-27, p. 105-117.

Pallarès, R. (1984a) *El poblamiento ibérico de las comarcas de Tarragona (El Castellet de banyoles, Tivissa, Ribera d'Ebre)*. Resumen de tesis doctoral. Universitat de Barcelona.

Pallarès, R. (1984b) "El sistema defensivo frontal del Castellet de Banyoles, Tivissa, Ribera d'Ebre". *Pyrenae*, 19-20, p. 113-125.

Pallarès, R. (1987) "Dos elements de filiació grega del segle iv aC a l'assentament ibèric del Castellet de Banyoles, Tivissa, Ribera d'Ebre". *Protohistòria Catalana, 6è Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, p. 281-288.

Vilaseca, S.; Serra-Ràfols, J. de C.; Brull, L. (1949) *Excavaciones del Plan Nacional en el Castellet de Bañolas, de Tivisa (Tarragona)*. Madrid. (Informes y Memorias; 20)